

ΘΕΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΛΑΥΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ (ΠΟΙΗΣΗ - ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ) ΤΟΥ ΤΕΛΛΟΥ ΑΓΡΑ

Εισαγωγικά

Αφορμή για τη συγγραφή της μελέτης αυτής στάθηκε η ιδιαίτερη ενασχόλησή μου με το Περιοδικό «Η Διάπλασις των Παιδών», που είναι το θέμα της διδακτορικής μου διατριβής, την οποίαν εκπονώ ως υπότροφος του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών.

Ξεφυλλίζοντας και μελετώντας προσεκτικά έναν - έναν τους τόμους του μοναδικού σε μακροβιότητα ελληνικού παιδικού περιοδικού, της «Διαπλάσεως των Παιδών», διέκρινα το ψευδώνυμο «Τέλλος Άγρας» τόσο στη στήλη της Αλληλογραφίας, όπου η «Διάπλασις» - που είναι ο Γρηγ. Ξενόπουλος, βασικός συντελεστής της επιτυχίας και της απήχησης του Περιοδικού - απαντά στα γράμματά του, όσο και στη Σελίδα Συνεργασίας των Συνδρομητών (Σ.Σ.Σ.), όπου από το 1911 κ.ε. δημοσιεύεται, σχεδόν σε κάθε τεύχος, ένα ποίημά του. Η παρουσία του Τέλλου Άγρα στη «Διάπλασι των Παιδών», η οποία υπήρξε το πνευματικό φυτώριο τριών λογοτεχνικών γενεών, δεσπόζει για αρκετά χρόνια,¹ ως συνεργάτη πρώτα στη Σ.Σ.Σ., από το 1911, και αργότερα, από το 1916, ως συνεργάτη πια του Περιοδικού.

Η έκπληξή μου βέβαια ήταν μεγαλύτερη, όταν διαπίστωσα ότι αυτά τα ποιητικά πρωτόλεια που δημοσιεύονταν στη «Διάπλασι των Παιδών» και υπογράφονταν από τον Τέλλο Άγρα είχαν τόπο προέλευσής τους το Λαύριο.

Αναρωτήθηκα τι σχέση μπορούσε να έχει ο πρόωρα αδικοχαμέ-

νος ποιητής με το Λαύριο, απ' όπου αντλούσε τα θέματα και τις εικόνες που περιέγραφε στα μικρά του ποιητικά αριστουργήματα, που του δημοσίευε τόσο συχνά η «Διάπλασις των Παίδων». Έτσι παρακινήθηκα να γνωρίσω από πιο κοντά τον εκκολαπτόμενο μέσα από τη «Διάπλασι» ποιητή και να παρουσιάσω εδώ αποκλειστικά το βιογραφικό και εργογραφικό κομμάτι που αναφέρεται στην περίοδο που ο Τέλλος Άγρας έζησε στο Λαύριο.

Το πραγματικό του όνομα ήταν Ευάγγελος Ιωάννου. Ο πατέρας του, Γεώργιος Ιωάννου, φιλόλογος, σχολάρχης και αργότερα γυμνασιάρχης, ήταν από τη Βούρμπιανη Ιωαννίνων και η μητέρα του, Ειρήνη Βλάχου, Αθηναία, Τηνιακής καταγωγής. Ο ίδιος γεννήθηκε στην Καλαμπάκα, τον Ιούνιο του 1899, όπου ήταν διορισμένος ο πατέρας του ως σχολάρχης. Λίγους μήνες μετά τη γέννησή του, η οικογένεια Ιωάννου μετακόμισε στην Αθήνα, όπου μετατέθηκε ο Γεώργιος Ιωάννου.

Στα 1906, νέα μετάθεση φέρνει όλη την οικογένεια στο Λαύριο. Στο μεταξύ έχει γεννηθεί κι ο μοναδικός αδελφός του Τέλλου Άγρα, ο Χρήστος Ιωάννου. Στο Λαύριο ο Τέλλος Άγρας έζησε τα παιδικά του χρόνια και φοίτησε στο Δημοτικό και το Ελληνικό Σχολείο. Το 1912 έφυγε στην Αθήνα, όπου τελείωσε το Γυμνάσιο και στη συνέχεια φοίτησε στη Νομική Σχολή. Αυτή ήταν και η τελευταία οριστική μετακίνηση του Άγρα από το Λαύριο στην Αθήνα. Από τότε ερχόταν στο Λαύριο τα Σαββατοκύριακα, για να βρίσκεται κοντά στην οικογένειά του, και τα καλοκαίρια, για να περνά τις καλοκαιρινές του διακοπές, στα μέρη όπου δέχτηκε τις πρώτες εντυπώσεις από τη ζωή και από τα οποία εμπνεύστηκε στα πρώτα του ποιητικά βήματα, αντλώντας τα θέματα μέσα από το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του Λαυρίου. Συνολικά λοιπόν ο Άγρας έμεινε στο Λαύριο 6 χρόνια, από το 1906 μέχρι το 1912. Εκεί έζησε τα παιδικά του χρόνια και στο Λαύριο δέχτηκε συνειδητά τα πρώτα μηνύματα για τη ζωή. «Το Λαύριο θα γίνει για αυτόν ο μαγικός τόπος της επιστροφής, ο Χαμένος Παράδεισος των παιδικών χρόνων, ένας κόσμος αρράγιστος και γεμάτος θαυμαστές εκπλήξεις».2

Το ψευδώνυμό του «Τέλλος Άγρας» το πήρε το 1911 από τη «Διάπλασι των Παίδων»,³ στην οποία είχε γίνει συνδρομητής από το 1910,⁴ γεγονός σημαντικό για την κατοπινή εξέλιξη και τη διαμόρ-

φωση της προσωπικότητάς του. Η επιλογή του ψευδωνύμου, που ανήκει στο Μακεδονομάχο καπετάνιο Τέλλο Αγαπηνό (Καπετάν 'Αγρα), που ηγήθηκε του Αγώνα στην περιοχή των Γιανιτσών από τον Οκτώβριο του 1906 ως τον Ιούλιο του 1907, δε φαίνεται να έγινε τυχαία. Οπωσδήποτε εδώ θα είχε το λόγο ο πατέρας του, που ήταν εκπαιδευτικός, θα βοήθησε και η γενικότερη ενημέρωση και κατάρτιση που είχε ο μικρός Ευάγγελος Ιωάννου από το οικογενειακό του περιβάλλον. Το δεκάχρονο αγόρι φαίνεται να ήταν ενημερωμένο γύρω από τα πρόσφατα ιστορικά γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα, μέσα από το οικογενειακό του περιβάλλον, όπου συζητιούνταν τα γεγονότα του πολέμου και οπωσδήποτε έμπαινε και κάποιος προβληματισμός. Αυτό άλλωστε θα το συναντήσουμε και στη συνέχεια μέσα στην πρώιμη λογοτεχνική του δημιουργία.

Αυτό το ψευδώνυμο έγινε το λογοτεχνικό του όνομα και με αυτό θα γίνει γνωστός στο Νεοελληνικό Παρνασσό, μέσα από το ποιητικό και κριτικό του έργο. Ο Τέλλος 'Αγρας είναι ο μόνος που βαφτίστηκε από τη «Διάπλασι» και που το ψευδώνυμο αυτό τον συνόδευε σε όλη του τη ζωή. Η «Διάπλασις των Παίδων» υπήρξε για τον Τέλλο 'Αγρα το φυτώριο, μέσα στο οποίο καλλιεργήθηκε ο μικρός ποιητής και από το οποίο αναδείχτηκε μεγάλος (ποιητής).

Στην εργασία αυτή παρουσιάζουμε τα πρώτα του ποιήματα, που δημοσιεύονται στη «Διάπλασι των Παίδων» και στον «Παιδικό Αστέρα»,⁵ καθώς και τα πεζά του - αυτά είναι λιγότερα - που αναφέρονται στον τόπο που ζει, το Λαύριο, ή είναι εμπνευσμένα από σκηνές του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο μεγαλώνει και διαμορφώνεται ο Τέλλος 'Αγρας. Θα μας απασχολήσουν τα λογοτεχνικά του δημιουργήματα που παρουσίασε ο ποιητής από το 1910 ως το 1916, οπότε γίνεται τακτικός συνεργάτης του Περιοδικού που τον ανέδειξε. Διαλέγουμε αυτή τη δημιουργική περίοδο του ποιητή, γιατί τα περισσότερα ποιήματα γράφονται από τον Τέλλο 'Αγρα όταν αυτός ζει στο Λαύριο ή είναι εμπνευσμένα από αυτό. Στο φιλολογικό κόσμο ο 'Αγρας παρουσιάζεται το 1917, με πρώτη του εμφάνιση στο περιοδικό «Βωμός».⁶

Χρησιμοποιούμε ελάχιστα αλλά πολύ χαρακτηριστικά αποσπάσματα από έργα της ωριμότητάς του, στα οποία αναφέρεται νοσταλγικά στο Λαύριο και στα παιδικά του χρόνια που έζησε εκεί. Στις πε-

ριπτώσεις αυτές διευκρινίζεται κάθε φορά ότι αυτό ανήκει στην περίοδο της ωριμότητας, όταν έχουν περάσει αρκετά χρόνια από τότε που ο ποιητής έχει φύγει από το Λαύριο.

Η παρουσίαση των έργων του είναι θεματική, με επιμέρους ενότητες τη φύση του Λαυρίου, το λιμάνι και τη θάλασσα, την κοινωνία του Λαυρίου και τέλος τα παιδικά βιώματα του ποιητή στο Λαύριο.

1.Εικόνες από τη φύση

Ιδιαίτερα φυσιολάτρης ο Τέλλος Ἄγρας αλλά και με ένα διακριτικό και διεισδυτικό βλέμμα, περιγράφει μικρές ή μεγαλύτερες εικόνες από τη φύση, έτσι όπως τη βλέπει με τα παιδικά του μάτια, αγνή, άδολη και έτοιμη να ξεκουράσει τον κουρασμένο διαβάτη τούτης της ζωής.

Ένα αγαπημένο του θέμα και μια ώρα που του αρέσει να περιγράφει και να ζει, είναι η ώρα του Εσπερινού. Στο ποίημα που ακολουθεί⁷ και που γράφει ο Ἄγρας σε ηλικία δώδεκα χρονών, κυριαρχούν έντονα οπτικοακουστικές εικόνες, με λεπτομερή περιγραφή της φύσης, μέσα στην οποία βάζει ο ποιητής την εκκλησία. Ακούει τον ήχο της καμπάνας που διαπερνά το πυκνό δάσος:

*Μέσα στο δάσος το πυκνό
που σπίνοι κελαηδούνε
που τρέχουν γάργαρα νερά
και λυγαριές ανθούνε
ακούγεται βαθιά - βαθιά
ήχος γλυκός και μακρινός
μέσα στο δάσος το πυκνό
- χτυπά Εσπερινός...*

κι ο αντίλαλος του ήχου της καμπάνας δεν αφήνει αμέτοχη τη φύση, αλλά

*...το ρυάκι σταματά,
Τα δένδρα π' ανταριάζονται
και τα κλαδιά χτυπούνε
στέκουν κι αυτά για μια στιγμή
και την καμπάν' ακούνε.*

Δύο χρόνια αργότερα⁸ ο Τέλλος Ἄγρας σε ένα άλλο ποίημα με

το ίδιο θέμα, τον Εσπερινό, χρησιμοποιεί ένα διαφορετικό φυσικό φόντο, και κυριαρχούν περισσότερο οι οπτικές εικόνες. Ενώ στο προηγούμενο ποίημα η φύση είναι στην καλύτερή της εποχή, το καλοκαίρι,

που οι σπίνι κελαηδούνε

εδώ η περιγραφή του Εσπερινού συμπίπτει με το χειμώνα:

*όζω κρύο, παγωνιά
κι ερημιά απλωμένη.*

Κι ενώ στο πρώτο ο ουρανός είναι καθαρός και ο ήλιος «κρύβεται στο βουνό», εδώ:

*Στα βαριά τα σύννεφα
χιόνι έχει κρυφτεί.*

Η ανθρώπινη παρουσία στο δεύτερο ποίημα πλαισιώνει το τοπίο:

*Δυο γριούλες έρχονται
ξύλα φορτωμένες
που δυο ώρες κουβαλούν
από τη ρεματιά
με το σάλι το βαρύ
διπλοσκεπασμένες -
για ν' ανάψουν ύστερα
φουντωτή φωτιά.*

Εδώ τίγεται ένα θέμα που έχει σχέση με τον τρόπο ζωής και το βιοπορισμό των κατοίκων του Λαυρίου.

Ήταν πολύ συνηθισμένο φαινόμενο το μάζεμα των ξύλων από το κοντινό δάσος - «δυο ώρες κουβαλούν» - για να εξασφαλίσουν τη θέρμανση στο τζάκι - «για ν' ανάψουν ύστερα φουντωτή φωτιά».

Στο πρώτο ποίημα:

*ο εκκλησάρης δυνατά
χτυπά Εσπερινό.*

ενώ στο δεύτερο:

*την καμπάνα δυο χτυπούν
χέρια παγωμένα.
Ξημερώνει Κυριακή
και Πρωτοχρονιά*

καταλήγει ο ποιητής, με απλή αναφορά, χωρίς ιδιαίτερη περιγραφή της παραμονής της Πρωτοχρονιάς.

Εντυπωσιακό είναι το τετράστιχο με τον τίτλο «Λόχμη», που δημοσιεύεται στο παιδικό περιοδικό «Παιδικός Αστήρ»⁹ κι έχει συμβολικό περιεχόμενο.

*Άδικα, λόχμη, γάργαρα νερά κυλάς κι απλώνεις
του κάκου καταπράσινη και δροσερή φουντώνεις.
Κρύβεται μες στα φύλλα σου το πειναλέο λιοντάρι
κι έχεις μέσα το θάνατο κι απόξω έχεις τη χάρη.*

Ειδυλλιακή είναι η περιγραφή της φύσης τη νύχτα, κάτω από το ωχρό φως της Σελήνης. Είναι ιδιαίτερα προσφιλείς στο νεαρό Άγρα οι ήσυχες ώρες του απόβραδου ή της νύχτας. Το ποίημά του «Τα δένδρα»¹⁰ που είχε αποσπάσει το Β΄ βραβείο στο διαγωνισμό της «Διαπλάσεως» με θέμα «Τα δένδρα», είναι εμπνευσμένο από την ήρεμη φύση του Λαυρίου μες στη νύχτα. Αξίζει να το παραθέσουμε ολόκληρο, για να δούμε τις λεπτομερείς περιγραφές και την περίτεχνη σειρά ιδιότυπων εικόνων, με έντονους χρωματισμούς. Θα νιώσουμε ένα ιδιαίτερο ρίγος από τη λεπτότατη στιχουργία του, συνυφασμένη με θελκτικά σχεδιάσματα του υπαίθρου του Λαυρίου. Ο νεαρός ποιητής παρατηρεί τα δένδρα, ενώ ο ίδιος βρίσκεται εν κινήσει, πάνω σε ένα αμάξι. Παρόμοιες εικόνες περιγράφει ο ποιητής αργότερα, όπως τις βλέπει μέσα από το παράθυρο του τραίνου που τον μεταφέρει τα Σαββατοκύριακα από την Αθήνα στο Λαύριο.

ΤΑ ΔΕΝΔΡΑ

*Αργά το αμάξι προχωρεί στη βραδυνή εξοχή.
Από ψηλά μεσουρανει ωχρόλευκη η Σελήνη
βαρύς ο κρότος των τροχών στο δρόμο απάνω ηχεί
μες στην ολόγλυκη σιωπή, μες στη γλυκιά γαλήνη.*

*Η λεύκα η αργυροπράσινη γέρνει απαλά κάτι να ιδεί
σαν ασημένια μες στο φως που χύνει το φεγγάρι.
Το πεύκο αναταράζεται βαθιά και τραγουδεί
ένα σκοπό, που απ' του βοριά το σφύριγμα έχει πάρει.*

*Στρίβει το αμάξι, τώρα αργά περνά τη ρεματιά.
 Ιτιές πανώριες ήσυχα στις όχθες νανουρίζονται
 και τα καλάμια εδώ κι εκεί, με της Σελήνης τη ματιά
 μες στο νερό του ποταμού ολόρθα καθρεφτίζονται.*

*Πιο πέρα ο γερο - πλάτανος απλώνει αμέτρητα κλαδιά
 όλο κουφάλες και φωλιές κι ακούνητος σωπαίνει.
 Χύνουν οι σχίνοι οι φουντωτοί βουνίσια μωρουδιά
 καθώς το δρόμο ακολουθούν πρασινοστολισμένοι.*

*Τώρα προβάλλουν μάρμαρα, λουλούδια και σταυροί
 τώρα προβάλλει πένθιμο, βουβό το κυπαρίσσι.
 Φεύγει τ' αμάξι τρέχοντας τα φώτα του χωριού να βρει περνώντας
 του κοιμητηριού το μαύρο ερημοκλήσι.*

Ένα ακόμη ποίημα με την ησυχία και τα χρώματα της νύχτας έχει τίτλο «Το μισοφέγγαρο». Ο ποιητής ατενίζει το φεγγάρι, καθώς πλησιάζει η ώρα να κρυφτεί όχι πίσω από το βουνό, αλλά:

*Βουβό το μισοφέγγαρο ακόμη σαν δρεπάνι
 σαν φλόγα κατακόκκινη στα κύματα σιμώνει
 στη θάλασσα να σβήσει.*

Το ίδιο φεγγάρι θυμάται στους «Περιπάτους» του,¹² πεζό της ωριμότητας του ποιητή:

«Κι όταν, απ' το λιμάνι ως εδώ, τρεμούλιαζαν γλυκά οι καμπάνες του Εσπερινού στον αέρα, και τ' αντικρινά βουνά ήταν όλο αχνός κι η θάλασσα έκανε θόρυβο..., μα ήταν τόσο καλά. Κάποτε της ζήτησα [της μητέρας] και καθίσαμε ωσότου απάνου απ' τη θάλασσα, ξεδιπλωμένη σε άπειρες δίπλες, βγήκε ένα μεγάλο φεγγάρι σα φλόγα. Μια ώρα έκανε να 'βγει κι ο ουρανός έμοιαζε με πυρκαγιά. Μα στο γυρισμό μας είχε γίνει πιο ήμερο, έφεγγε άσπρο και σιωπηλό...»

Εδώ η νύχτα είναι συνυφασμένη με τον πόνο. Η ποίηση του Τέλλου Άγρα δεν είναι μόνο περιγραφική. Γι αυτό «δεν συναρπάζει: υποβάλλει. Το νόημα της ποίησής του είναι πάντα αισθητικό και ποτέ άμεσα αισθητό»¹³. Ο πόνος αυτός δεν θα κρατήσει πολύ, γιατί:

Μα τώρα που σιμώνει πια η νέα και πάλι μέρα
τα ηλιόλουστα, τα λαμπερά κι ήσυχα μεσημέρια
να διώξουνε τον πόνο
φεύγει».

Και τελειώνει:

«Κι απόμακρα η Ανατολή φανταχτερά ροδίζει
κι η μέρα η πολυπόθητη απλώνει κι αρχίζει
στα γαλανά ουράνια.

Τα χρώματα, οι λάμπεις μες στη νύχτα, το φεγγάρι και το φως
του, τ' άστρα που τρεμοσβήνουν, συνθέτουν ιδιαίτερα εντυπωσιακές
εικόνες:

Μες στο κύμα βράδυ - βράδυ
στο απαλό σκοτάδι
λάμπει στο βυθό με χάρη
αστρολάκι σαν μαργαριτάρι...

Γύρω - γύρω σκοτεινιάζει
- τι με νοιάζει;
τ' αστρολάκι εδώ κοντά μου
το 'χω συντροφιά μου.

...Βλέπω γύρω: Το φεγγάρι
'Όλα ο ύπνος τα 'χει πάρει
Κι ένα σύννεφο απ' τα ύψη
το 'χει κρύψει.

Τάχα θα ξαναπροβάλει
ως να φύγω πάλι;
'Η ως τη χαραυγή θ' αργήσει
και στο θείο το φως θα σβήσει;¹⁴

Κι αλλού:¹⁵

Κάτι μες στα χόρτα λαμπυρίζει
στη νυχτιά.
Μια μικρή πυγολαμπίδα τρίζει
σαν φωτιά.

*Κι είπε στ' άστρα: Πάντα κελαρύζω
κι αγρυπνώ
σαν και σας στη γη κι εγώ σκορπίζω
φως στιλπνό!*

*Μα... σιμώνει ο κότσυφος στη λάμψη
την κοιτά
την αρπάζει και την έχει χάψει
και πετά...*

Αυτή η λάμψη είναι πιο έντονη, σχεδόν εκτυφλωτική στο παρακάτω οκτάστιχο με τίτλο: «Λάμψις και λάμψις».¹⁶

*Μες στο δρόμο αστραφτερό
μες στο φως, στο μεσημέρι
ένα πράγμα λαμπερό
μοιάζει σαν πεσμένο αστέρι.*

*Μόλις το είδε ένα παιδί
τρέχει εκεί λαχανιασμένο
μα, σαν φτάνει, τι να ιδεί;
Βλέπει ένα γυαλί σπασμένο...*

Ξαναγυρίζουμε στην περιγραφή εικόνων από τη φύση, έτσι όπως εμπνέεται γι' αυτήν ο ποιητής από τη φύση του Λαυρίου. Αξιίζει να αναφερθεί πως οι εικόνες του είναι πραγματικές, όπως τις ζει και τις βλέπει γύρω του. Τότε αβίαστα τις αποθανατίζει με στίχους που δουλεύει περίτεχνα, κάνοντας άπειρους συνδυασμούς γραμμών και χρωμάτων. Ο ίδιος σε συνέντευξή του προς τον Κωστή Μπαστιά¹⁷ αποκαλύπτει: «Οχτώ χρονών έγραφα το πρώτο μου ποίημα. Ήταν σατυρικό, γιατί edιάβαζα το «Ρωμηό» του Σουρή, που αγόραζαν στο σπίτι. Έπειτα έγραφα μακρά ποιήματα, περιγραφικά και ελεγειακά. Edιάβαζα, βλέπετε, τότε τα «Πλεχτά Τραγούδια» του Πολέμη στην «Εστία». Ήμουν επίκαιρος όταν η ποίησή μου ήταν ακόμη επίκαιρη, και αναρίθμητες φορές εβίασα τον εαυτό μου να στιχουργήσει για γεγονότα ή εορτές που δεν με συγκίνησαν καθόλου».

Γίνεται φανερό πως δέχεται επιδράσεις απ' όσα διαβάζει - και ει-

ναι πολλά για την ηλικία του αυτά που διαβάζει. Ο ίδιος λέγει:¹⁸ «Το αληθινότερο είναι ότι υπήρξα ένα από τα παιδιά που έχουν πρόωρη ανάπτυξη» (ασφαλώς εννοεί την πνευματική ανάπτυξη) «και που την αποστραγγίζουν μέχρις ότου σχεδόν την εκμηδενίσουν».

Συνθέτει λοιπόν εικόνες που βλέπει γύρω του, γράφει στίχους για θέματα που τα ερεθίσματά τους έχουν την αφετηρία τους στο χώρο του Λαυρίου, όπου ζει ο μικρός Άγρας. Ο ίδιος γράφει γι' αυτές τις εικόνες στους «Περιπάτους»¹⁹ που προαναφέραμε: «Όταν ήμουνα μικρός, τότε πήγαινα ωραίους περιπάτους! Πηγαίναμε με τη γιαγιά, άμα έπεφτε λιακάδα. Θυμάμαι καλαμιές, νερά γεμάτα αφρούς, πάπιες που τίναζαν τα φτερά τους κι έκραζαν στο δρόμο. Μια σειρά χωρίς τέλος οι τηλεγραφικοί στύλοι, που έφευγαν ο ένας πίσω απ' τον άλλο, πέρα προς την ερημιά. Στα σύρματα απάνω γυάλιζαν αετοί χάρτινοι, κουρελιασμένοι. Τρένα περνούσαν με φόρα, αφήνοντας πίσω τους φωνές και καπνό. Περιστερία με πόδια σαν κόκκινα κοτσάνια. Φύλλα αρρωστημένα, κρεμασμένα απ' τα κλωνάρια. Περιβόλια με νερά σωπασμένα. Λάσπες χαρακωμένες απ' τις ρόδες. Πρόβατα, μαύρα τραγιά, κέρα με άγρια άλογα που τα κτυπούσαν με το καμτσίκι και μας έκαναν να πηγαίνομε τοίχο τοίχο και να τρέμομε απ' το φόβο. Εκείνοι ήταν ωραίοι περίπατοι!».

Και πιο κάτω:

«Τότε κάναμε τους πιο καλούς περιπάτους με τη μαμά. Α, πηγαίναμε οι δυο μας, μακριά, στη θάλασσα, μα πολύ μακριά: πηγαίναμε και πιο περ' ακόμα απ' το αδειανό μανδρί... Από ακροθαλασσιά σε ακροθαλασσιά βγαίναμε πια πολύ όξω κι ακούγαμε τις φωνές πουλιών, που δεν φαίνονταν και που μιλούσαν ένα με τ' άλλο, τις ακούγαμε να τρέχουν' απάνω στα στρωτά γαλάζια νερά. Κύματα ανέβαιναν στους βράχους και πηδούσαν πά-λι κάτω...».

Μια τέτοια όμορφη περιγραφή της φύσης κάνει ο Τέλλος Άγρας στο «Προανάκρουσμα».²⁰

ΠΡΟΑΝΑΚΡΟΥΣΜΑ

Στα κύμματα της ρεματιάς, που αστείρευτη όλο τρέχει
στις λυγαριές που φύτρωσαν το πλάι κι ανάμεσά της
σε λόχμες καλαμιών γυρτών κι ακίνητων, που βρέχει
γοργό - γοργό, και ξεγλιστρά το καταρακώλημά της

στις καλυβούλες, που περνά φλοισβίζοντας στους φράχτες
που πίνουν απ' τα κρύσταλλα νερά της τα κοπάδια
στους κόλπους, φύλλα που κυλούν αργά, στους καταρράχτες
στα ρέματα, όπου αφρίζοντας παφλάζει, στα λιβάδια,

που κουδουνάκια ολόγλυκα τριγύρω αντιλαλούνε
κι αργά οι καπνοί ανεβαίνουνε ψηλά το δειλινό
καθώς αργά τα σήμαντρα χτυπούν κι αντιλαλούνε

ως κάτω, ως την ακρογιαλιά, που караβάκια αράζουν
κι ενώνεται και χύνεται μες στον ωκεανό
όλα ριγούν κι ανοίξεως πνοήν αναστενάζουν.

Κι όπως πιο πάνω είδαμε τη λάμψη του φεγγαριού να σβήνει, στους
στίχους που ακολουθούν ο ήλιος,

Μεσουρανεί και λάμπει και

Μες στου ήλιου το ξεφάντωμα (όλα) γελούν, φεγγοβολούνε
αφού προηγουμένως τραγουδήσει τη φύση ως εξής:²¹

Ζέστη παντού ανοιζιάτικη... Οι ρεματιές, οι κάμποι
τα βράχια, οι πέτρες, οι πλαγιές, όλα, θαρρείς, ντυμένα
με μιαν αφάνταστη εμορφιά... Μεσουρανεί και λάμπει
φλέγεται ο ήλιος... Φεύγουνε τα σύννεφα διωγμένα.

Πνιγμένος κάθε αντίλαλος. Του πιστικού η φλογέρα
τα κουδουνάκια, που, σκυφτά, τα πρόβατα χτυπούνε
βόσκοντας - όλα είναι σβηστά στον πυρωμένο αγέρα.
'Όλα θαρρείς σ' ωκεανό ακτίνων κολυμπούνε...

Στάνες, καλύβες, σύδεντρα, ρέματα, μονοπάτια.

Τα χελιδόνια τρίζουνε, οι πετεινοί λαλούνε.

Σπάζουν οι πάγοι στα βουνά και γίνονται κομμάτια...

Τίποτα πένθιμο, βουβό, βαρύ δεν έχει μείνει.

Μες στου ήλιου το ξεφάντωμα γελούν φεγγοβολούνε.

Η χρυσοπράσινη 'Ανοιξη παντού κι η Καλοσύνη...

Το φως του ήλιου είναι συνυφασμένο με τη χαρά, την αισιοδοξία και την καλοσύνη.

Το ποίημα αυτό γράφεται σε μια περίοδο ακατάσχετης παραγωγικότητας του ποιητή, προκαλεί το θαυμασμό των συναδέλφων του, συνδρομητών της «Διαπλάσεως των Παιδών» αλλά και την επιθυμία και την περιέργειά τους να τον γνωρίσουν. Χαριτωμένο είναι κι αυτό που αναφέρεται στο τεύχος της 15 Αυγούστου 1915 (αρ. 37) της «Διαπλάσεως» και που έχει σχέση με την επιθυμία και την περιέργεια των Διαπλασόπουλων να γνωρίσουν τον Τέλλο Άγρα που τόσο συχνά εμφανίζεται στη Σελίδα Συνεργασίας των Συνδρομητών της «Διαπλάσεως των Παιδών» και που προκαλεί το θαυμασμό όλων με τα ποιητικά αριστουργήματά του.

«Η σκηνή εις το Ζάππειον, το απόγευμα της περασμένης Κυριακής. Ο «Σκλαβωμένος Έλληνας» και το «Μαραμένο Γιούλι» συναντούν ένα παιδί μόνον του, σκεπτικόν, συμπαθητικόν. Το είχαν ιδεί πολλάκις, το είχαν συμπαθήσει και τους είχε καρφωθεί η ιδέα ότι ήτο ο... Τέλλος Άγρας. Την ημέραν εκείνην απεφάσισαν να βεβαιωθούν. Και ο «Σκλαβωμένος Έλληνας» έστειλε το «Μαραμένο Γιούλι» να ερωτήσει το παιδί αν ονομάζεται Ευάγγελος.

- *Κι αν μου πει «ναι»;*
- *Τότε το ερωτάς: Και το επίθετόν σας;*
- *Κι αν μου πει το επίθετον του Τέλλου Άγρα;*
- *Του σφίγγεις το χέρι και με φωνάζεις.*
- *Και αν εξαρχής, μω πει «όχι»;*
- *Μα πώς θα σου πει «όχι» αφού έχω την πεποίθησιν πως είναι αωτός;*

- Καλά. Μα αν δεν είναι;
- Ε, τότε του βγάζεις το καπέλο σου, «παρντόν» και φεύγεις. Τελοςπάντων με χίλιους δισταγμούς, το «Μαραμένο Γιούλι» το απεφάσισε. Επλησίασε το άγνωστο παιδί, το χαιρέτησε και το ηρώτησε ευγενέστατα:

- *Συγγνώμην... Μήπως λέγεσθε Ευάγγελος;*
- *Όχι απαντά ξερά ξερά το άγνωστον παιδί.*

Κατακόκκινο, κατανιροπιασμένο το «Μαραμένο Γιούλι» επιθύρισε κι ένα άλλο «συγγνώμην» και γύρισε στον «Σκλαβωμένο Έλληνα».

- Είδες τι μου 'κανες, Δεν ήταν αωτός. Και δεν είναι μόνο που ντροπιάστηκα, αλλά έχασα και μια γλυκιά ελπίδα.

Αυτά λοιπόν εγίνοντο εις το Ζάππειον την περασμένην Κυριακήν, την ώρα που ο Τέλλος Ἄγρας θα έκαμνεν ίσως τον περιπάτον του εις την πλατείαν του Λαυρίου. Διότι εκεί μένει το καλοκαίρι». ²²

Ο Τέλλος Ἄγρας που διάβασε τα παραπάνω στη «Διάπλασι των Παιδων», απάντησε ²³ σχετικά: «*Επήγαινα κάθε βράδυ σχεδόν στο Ζάππειον κι εγώ. Εφορούσα ως επί το πλείστον μπλούζα από σετα - κρούτα και μπλε - μαρέν πανταλόνι. Ίσως με είχαν και ιδεί, ίσως με γνωρίσουν πάλι καμιά φορά. Τους ευχαριστώ πολύ, γιατί κρίνουν ότι θα είμαι συμπαθητικός. Αν μείνουν μέχρι τέλους Αυγούστου εις τας Αθήνας, θα μπορέσουν αν θέλουν να με γνωρίσουν*».

Η φυσιολατρία του Τέλλου Ἄγρα δεν εξαντλείται μόνο στην ποίηση του νεαρού ποιητή. Στα πεζά της ίδιας πάντα δημιουργικής περιόδου του ποιητή, τα οποία βέβαια είναι λιγότερα και για τον Ξενόπουλο ²⁴ κατώτερα από τα ποιήματά του, εκφράζει την αγάπη και το θαυμασμό του για τη φύση. Στο πεζό που το επιγράφει «Μακριά από την πόλη κι από την ταραχή» ²⁵ περιγράφει τη φύση, εκφράζει την αγάπη του γι' αυτήν και χρωματίζει με έντονα χρώματα τις εικόνες που παρατηρεί ο ίδιος. Η γλώσσα του αγγίζει την καθαρεύουσα, γιατί αυτήν πίστευε ο νεαρός Ἄγρας. ²⁶ Παραθέτουμε ολόκληρο το κείμενο που γράφει ο ποιητής στο Λαύριο σε ηλικία 13 ετών, ενώ έχει ζήσει ένα χρόνο στην Αθήνα, όπου πήγε για να φοιτήσει στο Γυμνάσιο. Μ' αυτό κλείνομε τη θεματική ενότητα που αναφέρεται στη φύση.

«...ΜΑΚΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΡΑΧΗ...»

«... Αφήνω πίσω μου την σκονισμένην καλοκαιρινήν πόλιν και προχωρώ στην καρδιά της ζωής των αγρών. Κύματα μελτεμιού βουίζουν γύρω μου. Τζιτζίκια λαλούν κρυμμένα στα φύλλα των δένδρων, εις όλους τους τόνους της μουσικής κλίμακος. Πλάι με τα βήματά μου τα κύματα γλείφουν την αμμουδιά, την στίλβουσαν σαν διαμαντόκοκκιν. Σπίτια και αμπέλια από το άλλο μέρος με συνοδεύουν. Οι χωρικοί, αι γυναίκες των και τα παιδάκια με βλέπουν με παράξενες και περίεργες ματιές σαν κάτι όχι συνηθισμένο. Τι θέλω εγώ μέσα εις την ζωήν των;

Έπειτα από λίγο μένουν πίσω μου: η ωραία θάλασσα, οι κοκκινοβαμμένες ταβέρνες με το γλυκό κρασί, μπάγκοι και τραπέζια κάτω από τ'

αργυροπράσινα φυλλώματα των λευκών, καλύβες και μάνδρες και πέτρες... Αι τοποθεσίες αναλλάσσονται αργαί και μεγαλοπρεπώς εις την απλότητάν των. Τώρα πεδιάς θερισμένη με πετρώδη βουνά τριγύρω, έπειτα στάνες και κονάκια τσοπάνων, κυπαρίσσια και πεύκα πράσινα, ανήφοροι με αιχμηρούς βράχους και απότομοι ελατοσκεπείς κατωφέρεια. Και παντού, από το πεύκον, που ανοιγμένον εις την μέσην χύνει την ρετσίνα του στα τενεκεδένια κουτάκια, έως την πεδιάδα που ψήνεται από τον ήλιον, παντού ο τζιτζικας τσιρίζει αδιάκοπα και κουραστικά.

Ανεβαίνω τον δρόμον εις το βουνό. Πού και πού συναντώ κανένα γέρο ελαύνοντα επάνω εις ευτραφές γαϊδουράκι ή κανένα ταχυδρομικόν διανομέα, διαρκώς σκουπίζοντα τον ιδρώτα από το αγριεμένον πρόσωπόν του. Πουλάκια κελαηδούν εδώ κι εκεί γλυκά, αλλά χωρίς μελωδιάν. Τι κουραστικός ανήφορος! Πουθενά πηγή ή βρυσούλα εις απόστασιν δύο ή τριών χιλιομέτρων. Όσον ξηρόν είναι το στόμα μου, τόσοσιν ιδρωμένα είναι τα μέλη μου. Δροσιά πουθενά. Ο ήλιος μεσουρανεί φλογοβόλος. Θα είναι ως δωδεκάμισι περασμένες.

Φθάνω, τέλος, εις την κορυφήν, αφού διήνυσα κοπιαστικόν λαβύρινθον. Εκεί απλώνεται μικρόν οροπέδιον και κάτω ένα εξοχικόν νεκροταφείον. Απλό, χωρίς μεγαλοπρεπή μάρμαρα και μαρμάρινων σταυρούς, με στόλισμα τις λίγες παπαρούνες, υπό τας οποίας κοιμούνται εις την γαλήνην της εξοχής περασμένοι νεκροί. Τίποτε δεν έρχεται να ταράξει την ησυχίαν των, εκτός από το τρελό μελτέμι, που βουίζει στα κυπαρίσσια. Μπαίνω εις την εκκλησίτσα. Μία ευχάριστη δροσιά ξεχύνεται εκεί μέσα. Το γεροντάκι, φύλαξ, φαίνεται, του νεκροταφείου, και κάτι κοτίτσες μ' ένα πετεινό, που σκαλίζουν επάνω σ' ένα βουναλάκι, είναι τα μόνα ζωντανά πλάσματα εδώ. Και ενώ ο γέρος, αφού σπεύδει να μου φέρει ένα χαλί και να το στρώσει κάτω από τον ίσκιο των κυπαρισσιών, κι ένα ποτήρι νερό -ένα τενεκάκι ήθελα να πω- αρχίζει να μου διηγείται για το περιβολάκι του και για τη μοναξιά του, σκέπτομαι: Πόσον ευτυχισμένοι είσθε μέσα εις την φύσιν, χωρίς να το γνωρίζετε...».

2. Το μικρό λιμάνι και η θάλασσα του Λαυρίου.

Στην ενότητα αυτή δίνουμε προτεραιότητα στο τετράστροφο ποίημα του Τέλλου 'Αγρα «Ο Βράχος».²⁷ Πρόκειται για μια εικόνα την οποία ο ποιητής έβλεπε συνέχεια από την παραλία του Λαυρίου

και του έκανε ιδιαίτερη εντύπωση, ώστε να είναι αυτή το θέμα του πρώτου ποιήματός του που δημοσιεύεται από τη «Διάπλασι των Παίδων» στη Σελίδα Συνεργασίας των Συνδρομητών. Το ποίημα είναι γραμμένο σε δεκαπεντασύλλαβους iamβικούς στίχους:

*Βλέπετε σαν διαβαίνετε στο πέλαγο μονάχο
καταμεσής στη θάλασσα το γερο - λύκο βράχο;*

*Πόσες φουρτούνες πέρασαν πάνω απ' το κορμί του!
Πόσοι χαθήκαν! Μόνο αυτός δε χάνει τη ζωή του.*

*Ψηλά την κεφαλή κρατεί, απ' τ' αφρισμένο κύμα
κι ο λυσσασμένος ο βοριάς δεν τον κινεί ούτε βήμα.*

*Περήφανος, ακούνητος αυτός, αυτός μονάχος
καταφρονεί τους Τρίτωνες ο γέρο - λύκος βράχος.*

Ο Χάρης Σακελλάριου²⁸ κάνει τις εξής παρατηρήσεις πάνω στο ποίημα: «Πέρ' απ' τις όποιες, φυσικές άλλωστε, αδυναμίες του, είμαστε υποχρεωμένοι ν' αναγνωρίσουμε στο ποίημα αυτό κάποια στιχουργική επάρκεια. Και παράλληλα να επισημάνουμε δυο στοιχεία, που υποδηλώνουν έναν άγουρο κι αδιαμόρφωτο ακόμα ψυχισμό. Το ένα είναι το θέμα της μοναξιάς. Ο «γέρο - λύκος βράχος» είναι «μοναχός», «καταμεσής στη θάλασσα». Μια ίδια μοναξιά, λέει ο Α. Τροπαιάτης, σημάδεψε από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του τον ποιητή. Το άλλο που οπωσδήποτε πρέπει να προσεχτεί, είναι η περηφάνια κι η θέληση γι' αντίσταση. Ο βράχος «ψηλά την κεφαλή κρατεί», είναι «περήφανος» και δεν είναι διατεθειμένος να «χάσει τη ζωή του».

Τη θάλασσα που βρέχει το Λαύριο, τον παραθαλάσσιο έρημο δρόμο του Λαυρίου και τη ζωή σ' αυτό περιγράφει ο Τέλλος Άγρας το 1913.²⁹

ΔΙΠΛΑ ΜΕ ΤΟ ΚΥΜΑ...

«Σιγά - σιγά, σαν γαλανή κορδέλα στην αρχή, πλατυνομένη βαθμηδόν, προβάλλει η απέραντος έκτασις, η γαλανή παρθένος που λέγεται θάλασσα. Αεράκι κουνά και αναδεύει τα ψηλά πράσινα γρασίδια, ανάμεσα εις

τα οποία κοπάδι μοναδικόν βόσκει κτυπώντας τα κουδουνάκια του. Εδώ είναι φωλιασμένη η μεγάλη θέα, η μεγάλη δύναμις που καλείται Γαλήνη. Και ο γλυκύηχος αυτός κτύπος των κουδουνιών και το λεπτόν σφύριγμα του αγεριού μέσα εις τα γρασίδια δίδουν περισσότεραν ηρεμίαν, με τον απαλόν ήχον των, τα ατελείωτα κύματα και τα μακρινά πανάκια αφήνουν να ξεκουρασθεί ο νους, ν' αναπαυθεί το βλέμμα.

Ο έρημος δρόμος ο προχωρών ανάμεσα από τα βράχια και δίπλα με το κύμα, εξελισσόμενος και περισφίγγων τα πρασινομένα βουναλάκια, αφήνει τώρα ελευθέραν την όρασιν εις την θάλασσαν, ως εκεί που δύναται να φθάσει. Βαίνων επάνω εις τα βράχια και αφήνων την παραθαλασσίαν οδόν, αισθάνεται κανείς ένα αίσθημα να του έρχεται εις την ψυχήν. Αίσθημα διπλούν, που θέλει κάτι να πάρει απ' όλην αυτήν την ευμορφιά και να το κρατήσει που κάτι θέλει να δώσει εις αντάλλαγμα του θαυμασμού και της αγάπης του. Τι είναι αυτό άραγε; Θαυμασμός προς το άπειρον ή... προς τον Πλάστην; Ίσως είναι το δεύτερον. Φθάνω δια του βλέμματος μέσα εις το αντικρινόν εκκλησιδάκι, το οποίον προβάλλει μέσα από τα λευκά και σκορπισμένα σαν σκαλοπάτια στο πλάγι του απέναντι βουνού σπιτάκια και ερείπια. Τι ωραία ζωή εκεί επάνω! Με συντρόφους το κύμα, το γλάρο και το βοριά!...

Η ζωή που βασιλεύει εδώ μεταβάλλεται τώρα εις πλήξιν. Βαριά σύννεφα αράζουν και αγκυροβολούν εις τον ανοιξιάτικον ουρανόν και σκοτίζουν την ατμόσφαιραν και βαρύνουν τον αέρα. Στη θέση των γαλανών εκτάσεων απλώνεται μισόξηρον έλος. Άθροισμα από αδύνατες κατσίκες μασουλίζει το ισχνόν τρυφερόν γρασίδι και ένα κάρο αργοκυλά επάνω στον ήσυχο δρόμο. Νάρκη βαριά καταλαμβάνει τον νουν. Θαρρεί κανείς ότι εις τον κόσμον της αιωνιότητος όλα θα μείνουν ίδια. Το μικρό κοπάδι, το σπασμένο κάρο που τρεκλίζει αργοκυλώντας, τα σύννεφα τ' απλωμένα.

Η βρύση που τρέχει σε ξέχειλη πλατιά σκάφη διά πότισμα των αλόγων ειδοποιεί ότι η πόλις αρχίζει πάλιν και ο δρόμος πλησιάζει εις το τέρμα του. Δύο παιδάκια υβρίζονται σ' ένα μικρό ύψωμα δια το ξεπέταγμα ενός αετού, ο οποίος δεν εννοεί να υψωθεί ούτε μέχρι τον ψυχραθέντα διαπεραστικόν αέρα. Τέσσερα πέντε αμάξια, εις γραμμήν παρατεταγμένα, χρησιμεύουν για σκοινιά, όπου αι γύρω γυναίκες απλώνουν τα ρούχα της μπουγάδας διά να στεγνώσουν. Απ' εδώ αρχίζει το Λαύριον. Μικρά χάνονται, το ένα μέσα στο άλλο, τα σπιτάκια και από τις καμινάδες ανέρχεται τουλοποιδώς πυκνός, κιτρινόλευκος καπνός από τα κάρβουνα της σόμπας,

επάνω εις τα οποία σιγοβράζει το λιτόν φαγητόν του εργάτου, που θα ῥθει σε λίγην ώρα κουρασμένος και πεινασμένος απ' τη δουλειά...».

Δύο χρόνια νωρίτερα, σ' ένα ποίημά του που τιτλοφορείται «Μόλος»³⁰ δίνει την εικόνα του λιμανιού του Λαυρίου.

Νύχτα στο μόλο καθετί, κάθε φωνή σωπαίνει.

*Η θάλασσα η γαλανή κι αφροστεφανωμένη
φιλεί - πουλιά γοργόφτερα - καράβια αποσταμένα
που εις το λιμάνι ήσυχα βαθιά ῥναι κουρνιασμένα.*

*Κατάρτια καθρεφτίζονται στη θάλασσα με χάρη
φυσά τ' αγέρι σιγανά και λάμπει το φεγγάρι.*

*Χτυπά το κύμα ήσυχα. Ξαναγυρίζει πάλι
και μ' ένα φλοίσβο αρμονικό χαϊδεύει τ' ακρογιάλι.
Απ' άκρη σ' άκρη απλώνεται νύχτα μες στο λιμάνι
και πότε πότε στ' ανοιχτά φέγγει ένα πυροφάνι.*

Αυτό το πυροφάνι ρίχνει φως στην εικόνα που περιγράφει ο ῥΑγρας στο ομότιτλο ποίημα:³¹

*Σαν άστρο κατακόκκινο
κόκκινη λάμψη χύνει
το πυροφάνι του ψαρά
στης νύχτας τη γαλήνη.*

*Η βάρκα στέκει δίπλα του
και το σκοινί της τρίζει
και στα βραχάκια σκύβοντας
αυτός τραγουδι αρχίζει.*

*Θαλασσοπούλια, ανάμεσα
στα βράχια κουρνιασμένα
κοιμούνται και στον ουρανό
σε νέφη μαυρισμένα*

*που την τυλίγουν, στα ψηλά
κοιμάται κι η Σελήνη...
Το πυροφάνι του ψαρά
μονάχα λάμψη χύνει.*

Φωτίζοντας ολόγυρα
 Η βάρκα αργά όλο τρίζει
 και τραγουδώντας ο ψαράς
 το ψάρεμά του αρχίζει.

Στο «Νυχτερινό ταξίδι»,³² που γράφει ο ποιητής λίγους μήνες αργότερα βάζει και τον εαυτό του μέσα στη βαρκούλα και ταξιδεύει κάτω από το φως της Σελήνης που «όλο κρύβεται κι όλο ξαναπροβάλλει» και φτάνει σ' άλλο λιμάνι, όπου

Φέγγουνε σπιτάκια στα βαθιά
 θαρρείς αγκαλιασμένα
 σαν να γυρεύουν στον ψυχρό χειμώνα ζεστασιά
 και σφίγγοντ' ενωμένα.

Η εικόνα αυτή μοιάζει μ' εκείνη που περιγράφει στο πεζό του «Δίπλα με το κύμα...»: «Μικρά χάνονται, το ένα μέσα στο άλλο, τα σπιτάκια και από τις καμινάδες ανέρχεται τολυποειδώς καπνός, κιτρινόλευκος καπνός, από τα κάρβουνα της σόμπας».

Τη «Βαρκούλα» τραγουδάει ο ποιητής και σ' ένα άλλο ποίημά του, την ίδια περίπου εποχή:³³

Μες στο γαλάζιο πέλαγος
 βαρκούλα αρμενίζει
 και σαν πουλί γοργόφτερο
 γοργά το κύμα σχίζει.

Αρμένιζε, βαρκούλα μου,
 τράβα σε ξένα μέρη
 μα πρόσεξε, η θάλασσα
 βαθιά να μη σε φέρει.

Γιατί το κάνει ψέματα
 βαθιά να σε τραβήξει
 κι εκεί να φάει το νάυτη σου
 κι εσένα να σε πνίξει.

Η θάλασσα του Λαυρίου είναι συνήθως ήρεμη και γαλήνια. Αυτή τη γαλήνη, της θάλασσας ζωγραφίζει το ομότιτλο ποίημα:³⁴

ΓΑΛΗΝΗ

*Μ' ένα μαντίλι κροσσωτό το πέλαγο όλο μοιάζει.
 Ούτ' ένα κύμα σείνεται ούτ' ένα κύμα σπάζει...
 Στο μεσημέρι καίγονται σκυφοί, βαριοί, μονάχοι
 εδώ κι εκεί προβάλλοντες οι μαυρισμένοι βράχοι...*

*Στον ήλιο αστράφτουν διάφανα τα μακρινά κανάλια.
 Ψήνεται η αντικρινή στεριά με τα ρηχά ακρογιάλια
 με τα απλωμένα βότσαλα, τα φύκια, τα κοχύλια
 όπου αντιλάμπουν χρώματα χίλιες χιλιάδες χίλια...*

*Κύκλους πλατιούς χαράζοντας πότε βουτούνε οι γλάροι
 πότε πετούν στα σκορπιστά, τα χρυσωμένα νέφη.
 Κι η βάρκα, που απ' τη χαραυγή δρόμο γοργό είχε πάρει
 με τραμουντάνα, όλο γυρνά και γύρω - γύρω στρέφει.
 Γέρνει το ακύμαντο πανί, που 'χει βαρύ απομείνει
 μάταια ζητώντας άνεμο σ' εαρινή γαλήνη.*

3. Εικόνες από την κοινωνική ζωή στο Λαύριο.

Η κοινωνική και καθημερινή ζωή των ανθρώπων στο Λαύριο σκιαγραφείται στη λογοτεχνική δημιουργία του Τέλλου Άγρα έτσι όπως τη ζει ο ίδιος και την παρατηρεί με τα παιδικά του μάτια. Τα σκηνικά αυτής της ζωής είναι κυρίως η θάλασσα με τους ψαράδες, η σκληρή και άγονη γη, την οποία προσπαθούν να καλλιεργήσουν οι άνθρωποι, και τα φτωχικά σπιτάκια, όπου κουρασμένοι οι άνθρωποι από την καθημερινή βιοπάλη, μαζεύονται τα βράδια να ξεκουραστούν.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί περιγράφει μια ολοζώντανη εικόνα από τη ζωή των ψαράδων:³⁵

«Σμήνος ψαράδες τραβούν ένα δίχτυ, και ο όμορφος, ο οξυτονισμένος ελεύθερος σκοπός ενός ψαράδικου τραγουδιού έρχεται ενάρεστος στ' αυτιά μου. Τίποτε δεν εμποδίζει τα δελφίνια αυτά να έχουν εύθυμη, γερή και μεγάλη καρδιά, που επήρε τον αέρα της από το δροσάτο μελτέμι, το «τικ-τακ» από το κτύπημα των κυμάτων και τους ναυτικούς πόνους και τα ναυ-

τικά αισθήματα από την θαλασσινή θύελλαν και την θαλασσινή γαλήνην.

Η ψαροπούλα, η οποία στέκει παραπλεύρως με τον καπετάνιο, λικνίζεται στα ήσυχα νερά, αναπαυόμενη λιγάκι, πριν ν' αρχίσει το νέον της δρόμον, από γοργόν και ρυθμικόν κωπηλάτημα, με το «έγια - μόλα», που μοιάζει σαν πρόσταγμα στρατιωτικόν: γειά σας, λεβέντες, γινωμένοι από χάλυβα, γεννήματα του βοριά και του αφρού, που παλεύουνε με τον άνεμο και με το κύμα!».

Αυτό το «ψαράδικο τραγούδι» ακούει ο ποιητής απ' το νυχτερινό βαρκάρι, του οποίου

*Η βάρκα στέκει δίπλα του
και το σκοινί της τρίζει
και στα βραχάκια σκύβοντας
αυτός τραγούδι αρχίζει*

και πιο κάτω:

*Η βάρκα αργά όλο τρίζει
και τραγουδώντας ο ψαράς
το ψάρεμά του αρχίζει³⁶.*

Κι όταν ο ψαράς, δεν είναι με τη βάρκα του,
*Αράζει η τράτα στο γιαλό, στο κοιμισμένο κύμα
που χύνει μαύρο ολόγουρα, με λίκνισμα ελαφρό.
Κατάρτια, ξάρτια μέσα του παίρνουν έν' άλλο σχήμα
χιλίες πτυχές και θρύμματα στον άψυχον αφρό...*

*Το μαύρο караβόσκυλο το αλύχτημα δεν παύει
άγριο κι ολόρθο στο σανό, απάνω στο καράβι.
Τρίζει στο μόλο το βαρύ της βάρκας παλαμάρι
και λες χορεύει στο νερό τ' ολόγεμο φεγγάρι...³⁷*

Αλλά και ο σκληρός αγώνας των αγροτών που πασχίζουν να καλλιεργήσουν την άγονη γη του Λαυρίου απεικονίζεται στην πρώτη ποίηση του Τέλλου 'Αγρα. Η σκληρή δουλειά του αγρότη είναι το θέμα των στίχων που ακολουθούν:

*Με φωνές μακριά στ' αλώνι ζευγολάτης αλωνίζει
μες στη λαύρα που ανεβαίνει σ' ένα κύμ' από φωτιά
Κάθε θεριστής κοιμάται κάτω σ' ίσκιο αποσταμένος
με το δρέπανο στο πλάγι και τα χέρια του βαριά
Το ίδιο σκληρός είναι και ο αγώνας του εργάτη:*

Απ' τη φάμπρικα του φούρνου καπνός μαύρος ανεβαίνει.³⁸

Η δύσκολη επιβίωση των κατοίκων του Λαυρίου διαφαίνεται κι από τους στίχους του «Εσπερινού»,³⁹ που προαναφέραμε στην πρώτη ενότητα, όπου:

*Δύο γριούλες έρχονται
ξύλα φορτωμένες
που δυο ώρες κουβαλούν
απ' τη ρεματιά*

*με το σάλι το βαρύ
διπλοσκεπασμένες*

Όλες οι ανθρώπινες σκιές που περνούν μέσα από την ποίηση του Τέλλου Άγρα είναι μελαγχολικές. Και τούτο διότι, όπως λέει ο ίδιος: «...εις τον τόπον που ζω κανείς δεν ημπορεί να είναι εύθυμος... σε τόπον που η σκουριά καλύπτει όλα τα μέρη και ο δηλητηριώδης καπνός κάθεται, σαν κακός κόμπος, στον λάρυγγα, πνίγει την αναπνοήν και αντικρούει το βήμα...»⁴⁰

Εδώ αναφέρεται στα μεταλλεία του Λαυρίου και στη διάθεση που δημιουργούν στους εργάτες αλλά και σε όλους τους κατοίκους του Λαυρίου. Κι όταν βραδιάζει «... από τις καμινάδες ανέρχεται τολυποειδώς καπνός, κιτρινόλευκος καπνός από τα κάρβουνα της σόμπας, επάνω εις τα οποία σιγοβράζει το λιτόν φαγητόν του εργάτου, που θα 'ρθει σε λίγην ώρα κουρασμένος και πεινασμένος απ' τη δουλειά...».⁴¹

Οι δρόμοι του Λαυρίου είναι άδειοι κι έρημοι κάθε βράδυ, ακόμα και το Σαββατόβραδο. Ο Τέλλος Άγρας περιγράφει αυτή την ησυχία και τη σιωπή της νύχτας στο ποίημά του με τον τίτλο «Σαββατόβραδον»⁴².

*Απόψε Σαββατόβραδο. Στην κάμαρα καπνίζει
το θυμιατό στο αρμάρι
και προσευχή στο εικόνισμα η γριούλα ψιθυρίζει
στης Παναγιάς τη χάρη.*

*Γυρίσανε τα πρόβατα στη στάνη αγάλι - αγάλι
απ' του βουνού τη ράχη
και μια βαρκούλα, που έμεινε να πλέει στο κανάλι
γυρίζει αργά μονάχη.*

Γύρισαν κι οι ακούραστοι οι γέροι ζευγολάτες
απ' το ίδιο μονοπάτι.

Η εξοχή σκοτείνιασε κι ερήμωσαν οι στράτες.
Το βήμα του διαβάτη

δεν τρίζει πια. Ξαπλώθηκαν χωρίς κοπάδια οι κάμποι.

Πνέει μαλακό τ' αγέρι.

Ψηλά, στον αίθριον ουρανό πράσινο τρεμολάμπει
γλυκό το πρώτο αστέρι.

Ο νεαρός Τέλλος Άγρας, αν και ζούσε στην απόμερη γωνιά του
Λαυρίου, δεν έμεινε αδιάφορος στα μεγάλα εθνικά θέματα.

Έτσι ο πόλεμος, που ο απόηχός του φθάνει στο Λαύριο, γίνεται
θέμα στη λογοτεχνική του δημιουργία. Το 1912 γράφει για την επι-
στράτευση, όπως τη βλέπει με τα παιδικά του μάτια έξω από το Δη-
μαρχείο του Λαυρίου, κοντά στο σιδηρόδρομο:

ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΙΑ

«Πρωί - πρωί, μόλις εξυπνούσαν οι γαλήνιοι νυκτερινοί δρόμοι του
χωριού από τον ύπνον των, τρεις - τέσσαρες χωριάτες εστέκοντο έξω από
την Δημαρχίαν. Οι άνθρωποι μετ' ολίγον εδιπλασιάσθησαν, ετριπλασιά-
σθησαν, μεταξύ των δε ευρίσκετο και μία χωριατοπούλα με δύο κοτόπου-
λα εις τα χέρια, δια να τα πουλήσει εις τους επιβάτας του σιδηροδρόμου.

Αλλά τι ήθελαν εκείνοι οι άνθρωποι τόσον πρωί και με τόσην ψύχραν;
Απλούστατα, edιάβαζαν το διάταγμα της επιστρατείας κολλημένον μέσα
εις την προθήκην, την τοποθετημένην δεξιά, εις την πόρταν της Δημαρ-
χίας. Κανείς δεν εξέφραζε δυνατά τον ενθουσιασμόν του, εκτός από τους
νέους, οι οποίοι γνωρίζουν να τραγουδούν και όχι να φροντίζουν, όπως ο
γηραιός χωριάτης, για τα ζα και τα παιδιά. «Γέρο, ζήτω ο πόλεμος!»

Ο γέρος τον κοιτάξε καλά - καλά, εκούνησε το κεφάλι του και απή-
ντησε:

- Ναι, ζήτω ο πόλεμος... Μα τι θα γίνει η γυναίκα, ετοιμόγενη;

- Αμ' εγώ τι να λέω, που μου πήραν τ' άλογα και το λεωφορείο, είπε
άλλος χωριάτης.

- Ε, δεν πειράζει, έχουμε ακόμα τ' αμπέλια ατρύγητα.

- Ναι, ατρύγητα. Αλίμονο! Τι να πρωτοκάμεις μ' έξι παιδιά, βρε α-

δερφέ:

- Είναι μεγάλα τα παιδιά σου, γέρο;
- Μπα, το πιο μεγάλο είναι ίσαμε δώδεκα χρονών. Αμ' τουλάχιστον
ας μου 'παιρναν τα δύο, τα τρία, μα και τα τέσσερα; Τι να πρωτοκάμω τώ-
ρα, πες μου, τι να πρωτοκάμω;

- Α, γέρο! Όλοι θα φροντίσουμε για την πατρίδα, άλλος τα παιδιά,
άλλος τα ζα. Σε τρέφει η πατρίδα!

- Ναι, δεν λέω, καλά κι άγια όλ' αυτά. Μα ρωτάει ο άλλος πού θα
βρω κι εγώ ψωμί; Να κόψω απ' τον τοίχο;

Και ο χωριάτης εσταύρωσε τα χέρια και τον έβλεπε καλά - καλά, με
κακεντρέχεια, με καρδιάν κενή από ενθουσιασμό. Είχε την διάθεση να
κλαύσει. Έπειτα έριξε τα χέρια πίσω κι ετράβηξε.

Σε λίγη ώρα ήρθε το τρένο, γι' απάνω. Μερικοί έσερναν οι ίδιοι από
την άλλη μεριά, τα κάρτα του γεμάτα μούστο. Η χωριατοπούλα έτρεχε από
βαγόνι σε βαγόνι.

- Κυρία, πάρτε κοτοπουλάκια, κυρία πάρτε!

Σε δύο λεπτά ήρθε και το άλλο τρένο. Τότε μια φωνή εσηκώθηκε:

- Ζήτω ο πόλεμος! Ζήτω η πατρίδα!

Άλλοι εσήκωσαν με βεβιασμένη κίνηση τα χείλη τους, να χαμογελάσουν,
άλλοι πετούσαν ψηλά τα καπέλα τους.

- Ζήτω!»⁴³

Ένα μήνα αργότερα η «Διάπλασις» δημοσιεύει ένα σύντομο πε-
ζό του με τον τίτλο «Πόλεμος».⁴⁴

«Το βράδυ, όταν οι χωριάτισσες κλείσουν τα παραθυρόφυλλα και ό-
ταν ανάψουν το τζάκι και βάλουν το φαΐ να βράσει, θα συναθροισθούν κά-
τω από το τρεμοσβηστόν φως του λιχναριού και θα μιλήσουν για τον πόλε-
μο. Ό,τι ακούσει η καθεμιά στην ταβέρνα ή στ' αμπέλι ή στο σιδηρόδρομο
θα 'ρθει να το πει.

- Πόλεμος, κυρά - Στάθαινα.

- Αχ, παιδάκι μου! Ν' ανακαλέσουνε, που να σκοτωθεί ο κόσμος!
λέει με ύφος μοιρολογιού η γριά.

- Μη φοβάσαι, κυρούλα, θα τη νικήσουμε αυτή τη φορά την Τουρκία,
θα την φάμε. Δεν έχει στρατό.

- Αχ, μην το λέτε αυτό, παιδάκι μου! Μην το λέτε.

- Φοβάσαι για το παιδί σου, κυρούλα.

- Σάματι είναι το παιδί μου μόνο; Τόσος κόσμος! Μα πού τ' άκουσες

εσύ αυτό;

- Τ' άκουσα που το 'λεγε ο άντρας της κυρα - Σπύραινας. Η Παναγία να με κάψει, αν σε γελάω!

Και η γριούλα τυλίγεται και τρέμει πιο πολύ από το φόβο της παρά από το κρύο. Φαντάζεται το παιδάκι της πληγωμένο, ωχρό, και όσον και αν είναι ο ενθουσιασμός της Πατρίδος, υποχωρεί εις την αγάπη της μητρός».

Κι ύστερα από ένα χρόνο⁴⁵ γράφει για τον πόλεμο, όπως τον βλέπει από την οπτική γωνία της αγωνίας των ανθρώπων του Λαυρίου:

ΠΟΛΕΜΟΣ

«- Παιδάκι μου, λέει η γριούλα, που βγαίνει το δειλινόν να καθίσει λίγη ώρα στη δροσιά: είναι πολλοί οι νεκροί και πληγωμένοι τούτη τη φορά: είναι άπειροι, αμέτρητοι και πώς τους λυπάμαι... πώς τους λυπάμαι...

-- Έχεις κανένα παιδί στον πόλεμο, κυρούλα;

- Εγώ μονάχα είμαι σ' αυτό τον κόσμο; Τόσα μιλιούνια άλλες μανάδες, κάηκε η καρδούλα τους στον πόλεμο αυτό! Όχι δεν έχω παιδί στον πόλεμο. Δυο είχα και τα πήρε ο χάρος και 'πομείναμε εγώ και κείνος ο γέρος, εχ, Θεού θέλημα...

Ο πατριωτισμός της διπλανής γριούλας εξανέστη. Παράτησε την κάλτσα και την ηρώτησε:

- Κι αν είχες παιδί, θα τ' άφηνες να πάει στον πόλεμο;

- Στον πόλεμο; Θεός φυλάξοι! Στο μακελλειό το παλικάρι μου; Να το σκοτώσω με τα χέρια μου, τάχατε; Να γίνω φόνισσα; (...)

- Αχ, αλίμονο, παιδί μου! Έρθε ο καιρός που θα κολυμπήσει το μοσκάρι στο αίμα, καταπώς λέει ο Αγαθάγγελος. Αλλά ο κόσμος σκοτώθηκε, τρομάρα τους, τα παιδιά όλα. Πατρίδα ναι, μα όχι παραπάνω. Ρημάξαμε. Μπαμ και μπουμ μονάχα. Πήραμε χώρες και πολιτείες και χωριά. Δεν λένε χαλάσματα καλύτερα; Αμ' έμεινε πέτρα σε πέτρα;

- Τι να κάνουμε; Δε βλέπεις και ο Θεός που τους πάει καλά; Τόσο αίμα χύθηκε και πάλι τίποτα δεν έγινε. Όλα σχεδόν θα τα πάρουνε πάλι. Και ούτε οι μισοί από μας σκοτωμένοι...

Εκείνη τη στιγμή πέρασε μια άλλη γριούλα, η κυρά - Μαργαρώ.

- Καλησπέρα σας.

- Όρα καλή! Τι νέα;

- Τι νέα; Πόλεμος. Κακά και μαύρα. Σκοτώθηκε ο Παναγιωτάκης, ο

Αντρέας...

- Ο Παναγιωτάκης;;; Αχου! Μαύρη μάνα του! Θα τρελαθεί. Άι στο καλό πια!

Ποιός καλέ; έκανε μισοσαστισμένη η άλλη γριούλα.

- Ο Αντρέας της κυρά - Θανάσαινας, καλέ! Ο παινός μου. Και ήτανε χρυσός ο κακόμοιρος, λεβέντης. Κορμοστασιά! Στην πρώτη γραμμή πολέμισε.

- Πο, πο! Και πώς θα της το πούνε τώρα;

Και από τα μάτια των γραιών έτρεξαν δύο μικρά δάκρυα, το πρώτον μνημόσυνο του νέου ήρωος, του αγνώστου μέσα εις άλλας αγνώστους ηρωικάς εκατόμβας».

Δύο μήνες αργότερα η «Διάπλασις» δημοσιεύει ένα ποίημά του, στο οποίο ο Τέλλος Άγρας τραγουδά την πολυπόθητη ειρήνη:⁴⁶

ΕΙΡΗΝΗ

Ειρήνη! Το αντιλάλημα του λόγκου απ' τα κανόνια
οι αιματωμένοι χείμαρροι, που, ω νέα Ελλάδα, πίνεις
οι βόγγοι, οι κλάψες κι οι καημοί, οι θύελλες και τα χιόνια
στάθηκαν όλα. Εχτύπησε η καμπάνα της Γαλήνης.

Πάψετε πια! Εβαφτίσατε τη λευτεριά μες στο αίμα
στο αίμα το αγνό, απ' τις φλέβες σας που εδέχτηκαν οι βράχοι
κι είναι πορφύρας χρώμα αυτό βασιλικής, το ρέμα
που πλέει σ' ομίχλη από καπνούς. Ας σταματήσει η μάχη!

Ω νέοι λεβέντες! Γίγαντες! Σεις με το νέον τιτάνα
που με χρυσάφι εγράψατε τα τρόπαια τα μεγάλα
στης μάχης τον αλαλητό ξεχνάτε ίσως μια μάνα
μια μάνα, που σας βύζαξε της λευτεριάς το γάλα.

Μα εκείνη δε σας ξέχασε! Εκείνη σας θυμάται
πίσω απ' τα βουναλάκια σας, που οι στάνες σας σταλίζουν
κι είναι καιρός να φεύγετε κι είναι καιρός να πάτε
στους λόγκους που σας γέννησαν κι οι πέτρες σας γνωρίζουν.

*Με των πληγών παράσημα - που 'ναι τιμή κι αλήθεια
χύσετε δάκρυ στοργικό στο σπίτι που ερημώθη
να στείλει τους λεβέντες του με τη χαρά στα στήθια.
Κι όταν η μάνα, αφήνοντας τη ρόκα της που κλώθει*

*τρελή σας σφίξει ολόθερμα στη μητρικήν αγκάλη
και σας ρωτήσει: «Εφέρατε τρανή την νέαν Ελλάδα;»
πέστε: «Κι αν το προστάζουνε οι Δυνατοί, οι Μεγάλοι
δε θα ξεβάψει το αίμα μας ποτέ όμως στην κοιλάδα!»*

4. Βιώματα των παιδικών χρόνων του Τέλλου 'Αγρα στο Λαύριο

Ολοκληρώνουμε την εικόνα του Λαυρίου, όπως φαίνεται μέσα από την ποίηση του Τέλλου 'Αγρα, παραθέτοντας ορισμένα αποσπάσματα που αφορούν στα προσωπικά του βιώματα, όταν ο ποιητής έμενε στο Λαύριο.

Το πιο εντυπωσιακό γεγονός που είναι ζωντανό στη μνήμη του ποιητή είναι η πρώτη του επαφή με το σχολείο. Το οικογενειακό περιβάλλον του τον είχε βοηθήσει να έχει από πολύ νωρίς επαφή με τα βιβλία. Ο ίδιος αναφέρει:⁴⁷ «'Όταν πήγα στο σχολείο, ήξερα να διαβάζω. Η μητέρα μου μου 'κανε μαθήματα στο σπίτι από καιρό».

Ο Τέλλος 'Αγρας θυμάται μετά από 15 χρόνια τη μέρα που πρωτοπήγε στο σχολείο:

«Το απόγευμα που ήθελα να πρωτοπάω [στο σχολείο] έβρεξε. Λυπήθηκα, έκλαψα, ύστερα ζύμωσα τα πίτουρα του γάλου με νερό. Τ' άλλο απόγευμα, ήταν ένα κίτρινο, φθινοπωρινό, που οι ήχοι ακούονταν μακριά, ως κι από το μόλο. Η μαμά μου έβγαλε από το ντουλάπι την καλή μου φορεσιά και μ' έμαθε να δένω το βιβλίο μου και δυο τετράδια μ' ένα καινούργιο πετσί γυαλιστερό. Δεν μπορούσα όμως να τα κρεμάσω και στην πλάτη. Πήγαινα κάτω - κάτω στις πλάκες της αυλής. Είχε εφτά φαρδιές αριστερά και δέκα πιο μικρές δεξιά. Έπειτα θυμάμαι ένα δρόμο που έκανα, έχοντας το χέρι μου μες στο δικό της: ένας δρόμος ίσιος, στεγνός, έπειτ' απ' τη βροχή, στην άκρη ένας χλωμός, κλαμένος ήλιος. Κρότοι απ' τα βαρέλια που έφτιαναν, η μυρουδιά του μούστου, πέρα μια αναπαικτικά θάλασσα...».⁴⁸

Η εξοικείωσή του με τα βιβλία ήταν μεγάλη, γιατί ο μικρός Άγρας μεγάλωνε σ' ένα περιβάλλον όπου τα βιβλία ήταν η κύρια ασχολία του φιλόλογου-πατέρα του και η μητέρα του συνέβαλε συνειδητά στην εξοικείωση αυτή. Πολύ νωρίς, σε ηλικία 13 ετών ο νεαρός Άγρας μιλάει για τις αναγνωστικές του προτιμήσεις:⁴⁹

ΠΑΛΙΑ ΒΙΒΛΙΑ

«Μου αρέσουν πολύ τα παλιά βιβλία. Μία γαλήνη χύνεται εις την ψυχήν μου, γαλήνη την οποίαν δεν ευρίσκω εις τα στίλβοντα βιβλία του σημερινού καιρού. Βλέπω τα γράμματα της παλαιάς εποχής, τα άτεχνα, τα μικρά, τα απολίτιστα, διατρέχων τας καμπυλωτάς γραμμάς των, νομίζω ότι επιστρέφω πίσω στα παλιά μου χρόνια. Δεν περιγράφεται η χαρά μου, όταν ανακαλύψω κανένα παλαιόν βιβλίον, σκονισμένον, με κιντριτισμένα φύλλα, εις τα βάθη του ντουλαπιού. Κοιμούνται, λησμονησμένα από τους ανθρώπους, ενώ ο σκώρος τρώγει τας σάρκας των. Βρίσκω: «Χρηστοηθείας μαθήματα». Ξεφυλλίζοντας τας σελίδας βλέπω όσα παραμύθια έχω ακούσει από την γιαγιά μου. Ποιος ξέρει πόσα παιδικά κεφαλάκια ενετρώφησαν μέσα εις τας σελίδας αυτάς, που τώρα τρώγει ο σκώρος! Κάτω από ένα χαρτί, κομμάτι παλιάς εφημεριδούλας, κοντά στον τοίχο, ανακαλύπτω την «Χαλιμά». Αλλά την αρχαία Χαλιμά, με τας χιλιάς νύκτας της, με τα ξακουσμένα της παραμύθια και τα κήτη που καταπίνουν τα καράβια του Σεβάχ - θαλασσινού και τα μεγαλότατα τελώνια.. Να, το «όρνεον Ρόκ», να τα «Επτά ταξίδια του Σεβάχ», να η «Ιστορία του ψαρά με τα τελώνια». Χαρά ανέκφραστη με πλημμυρίζει. Κόσμος ολόκληρος αναμνήσεων ξύπνησε μέσα στην ψυχή μου. Θυμήθηκα, όταν κάποτε άρχισα να διαβάζω καλά, ήβρα τας «Μελαινας Ινδίας» του Ιουλίου Βερν.

Όλο εκείνο το ογκωδέστατον βιβλίον το κατεβρόχθισα. Κατέβηκα στα βάραθρα, οδοιπόρησα με την σχοινίνη κλίμακα, που κατεβαίνουν προς εύρεσιν των μεταλλείων. Κάτω στα σκοτεινά βάραθρα, ζει ένας γέρον καταχθόνιος, ονομαζόμενος Σίφλαξ. Αυτός έχει σαν ψυχοκόρη του, να πούμε, ένα κορίτσι που το λέγουν Νέλλη. Όταν μίαν ημέραν ο Ιάκωβος, υιός ενός εργάτου των μεταλλείων, δεμένος με σχοινί, αναβιβάζει την κόρην από τα σκότη και η κουκουβάγια του νομίζει κανείς ότι τον χτυπά εις το πρόσωπον ο υγρόψυχρος αήρ των βαράθρων. Και όταν βλέπει κα-

νείς πως η κόρη με τον σωτήρα κινδυνεύουν να βυθιστούν πάλιν εις τας σήραγγας και το χάος, διότι ο Ιάκωβος, θελήσας να χτυπήσει το πτηνόν, έκοψε το σχοινί της σωτηρίας, αισθάνεται να χτυπά δυνατά η καρδιά του και αγωνιά διά την τύχην του ήρωος. Αλλ' η γαλήνη επανέρχεται αμέσως, διότι στιβαραί χείρες σώζουν την κόρην και αυτών ενώ ο Σίλφαξ πνίγεται εις την λίμνην...»

Αλλού⁵⁰ ο Άγρας, ώριμος πια, φέρνει στο νου του τις αναμνήσεις από τα παιδικά του χρόνια:

«Ό,τι θυμάμαι απ' τα πρώτα μου χρόνια είναι ένα γαλάζιο. Ύστερα γίνεται θάλασσα. Ύστερα λιγοστά άσπρα караβάκια, μικρά, σα χάρτινα, που πάνε μπρος - πίσω, απάνω στα νερά... Θυμάμαι ακόμα μερικά θεόρατα ηλιοτρόπια, λίγα κόκκινα γεράνια, με τα πλατιά φύλλα τους όλο κλωστές - κλωστές, τα θυμάμαι να σαλεύουν αλαφρά στον ήλιο.

Στη δεύτερη σκηνή, είναι η γιαγιά: βουτηγμένη στο κλαψάρικο φως ενός μεσημεριανού ήλιου του φθινοπώρου, αλέθει, αλέθει το μύλο του καφέ, ώρες ατελείωτες, κι εγώ σωπαίνω κοιτώντας το δρόμο που είναι γεμάτος λάσπη απ' τις βροχές. Τη θυμούμαι ακόμη, θαμπή ανάμεσα στην άχνη του λιβανιού, που τρεμουλιάζει στο φως, να θυμιατίζει και να προσεύχεται. Τη μονότονη, παρατεταμένη φωνή του κουλουρτζή στο δρόμο, το γαλατά με τις κασίκες, το ποτήρι με το γάλα που ξεχειλίζει κι είχε τον ήχο του αφρού που λυώνει στην άμμο. Ύστερα το γάλα κι οι κασίκες γίνονται ένα αρνάκι: ένας κάμπος που τρέμει σ' όλα του τα πράσινα στάχνα, ένα αρνάκι που βόσκει, κι εμείς που κόβουμε παπαρούνες.

.....

Τα παιγνίδια μου, ένα σωρό, σκόρπια χάμω και στα τραπέζια: σιδηρόδρομοι, αποθήκες, σταθμοί, ένα όργανο, μια φουσαρμόνικα, ένα αυτοκίνητο, κι ανάμεσά τους εγώ και μια μικρή μου φιλενάδα, η κόρη της σπιτονοικοκυράς. Μ' εφώναζε πάντα «αυτέ!» με τα χείλια της τα μισανοιγμένα, που έφεγγαν σαν κόκκινες καραμέλες. Κάποτε μαλώναμε, μια φορά κάθισα στη γωνία κρυφά και της έριξα πέτρες».

Αυτά τα χρόνια τα τραγουδά ο ίδιος στο ποίημά του «Περασμένα χρόνια»: ⁵¹.

*Αζέχαστα, αλησμόνητα και περασμένα χρόνια
οπού πετάτε γρήγορα, γοργά σαν χελιδόνια
που σβένεστε σαν το κερί κι αναλαμπές πετάτε
και δεν ξαναγυρίζετε, πού φεύγετε; πού πάτε;*

Δεν θα ξαναγυρίσετε, ευτυχισμένα χρόνια;

.....

*Όχι, δεν θα ξανάρθετε, ευλογημένα χρόνια...
Μα κι αν γεράσω κι αν γινώ γέρος παππούς μ' εγγόνια
και αν τα μαύρα μου μαλλιά σκεπάσουν άσπρα χιόνια
ακόμα θα θυμούμαι εσάς, ευλογημένα χρόνια...*

Με την ίδια νοσταλγία θυμάται το «πρώτο του γράμμα»
στους στίχους που ακολουθούν:⁵²

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΟΥ ΓΡΑΜΜΑ

*Σ' ένα δελτάριο, που έπλεαν, με τα πανιά ανοιγμένα
τρία караβάκια ολόλευκα σαν θαλασσαετοί
τα πρώτα γράμματα έσυρεν εδώ κι εκεί γυρμένα
το χέρι μου τεμουλιαστό επάνω στο χαρτί.
Κάθισα εμπρός στο πατρικό γραφείο μοναχός μου
και ν' αντιγράφει αρχίνησε το παιδικό μου χέρι
χαρούμενο, από το χαρτί, που 'ταν βαλμένο εμπρός μου.
Αυτών των χρόνων τις χαρές ποιός από σας δεν ξέρει;*

*Κι ήταν δυο λόγια μοναχά, που έπιαναν πέρα ως πέρα:
– «Ελάτε μ' όποιο θέλετε». Αυτό και τ' όνομά μου...
Φως γέμισεν η κάμαρα κι η σκοτισμένη ημέρα
φως διάπλατα κι η παιδική κι αμέριμνη καρδιά μου...
Έγραψα γράμμα! Ω, πείτε μου ποιον βασιλιά του κόσμου
έπνιξε τόση αφάνταση πλημμύρα, αγνή χαρά;
Φεγγοβολούσε αμέτρητη, γλυκιά ευτυχία εντός μου
κι έκανε τ' άλλα ολόγυρα καθάρια, αστραφτερά...*

Στην «Ανοιξιάτικη νοσταλγία»⁵³ γράφει:

«Τίποτε άλλο δεν μου αρέσει, παρά νά ευρίσκομαι σε δρόμους που έχω ζήσει, που τους ε γνώρισα μικρός ακόμα. Πώς νοσταλγώ, τώρα που έρχεται η άνοιξις, τους αγαπημένους μου δρόμους, σε τόπον που η σκουριά καλύπτει όλα τα μέρη και ο δηλητηριώδης καπνός κάβεται σαν κόμπος στο λάρυγγα, πνίγει την αναπνοήν και αντικρούει το βήμα!...».

Θυμίζομε εδώ πως όταν ο Τέλλος Άγρας γράφει την «Ανοιξιάτικη νοσταλγία» είναι η πρώτη φορά που βρίσκεται μακριά από το Λαύριο, στην Αθήνα, απ' όπου νοσταλγεί τους δρόμους του Λαυρίου με τη «σκουριά και το δηλητηριώδη καπνό».

Αυτή η παιδική ζωή του ποιητή στο Λαύριο με τη μουντή και μελαγχολική ατμόσφαιρα, τον αγώνα των ανθρώπων για επιβίωση, το οικογενειακό του περιβάλλον καθώς και η σχέση του με τον Γρηγ. Ξενόπουλο,⁵⁴ όταν ο Τέλλος Άγρας ήταν συνδρομητής στη «Διάπλασι των Παίδων» μαζί με άλλους παράγοντες καθόρισαν το χαρακτήρα του ώριμου ποιητή και ανθρώπου. Μελαγχολικός, ενδοστρεφής, ιδιόρρυθμος και αρκετά ανεξάρτητος, βαδίζει με γρήγορο ρυθμό το δρόμο προς το Νεοελληνικό Παρνασσό.

Τα ποιητικά έργα της ωριμότητάς του⁵⁴ καταξίωσαν το νεαρό ποιητή και δικαίωσαν τον πνευματικό του οδηγό, το Γρηγ. Ξενόπουλο που τον χαρακτήρισε ως *enfant sublime*,⁵⁵ όταν ο Τέλλος Άγρας ήταν ακόμη 15 ετών.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ποιητικής του δημιουργίας ο Τέλλος Άγρας νοσταλγούσε το «Χαμένο Παράδεισο» των παιδικών χρόνων. «Ιδιαίτερα με τις «Καθημερινές» ο «Παράδεισος» αυτός εντοπίζεται στην καθημερινή πραγματικότητα, στην αθηναϊκή γειτονιά και στο αττικό ύπαιθρο, σα να ζητάει να επιστρέψει στη μαγεία που ξύπνησαν μέσα του τα απλά και ταπεινά πράγματα αυτού του κόσμου, όταν τα πρωτοαντίκρυσε με τα παιδικά του μάτια ανοίγοντάς μας τον πραγματικό και συναισθηματικό του χώρο».⁵⁶

Ο Τέλλος Άγρας, στην πρώιμη λογοτεχνική του δημιουργία, εμπνέεται και δέχεται ερεθίσματα από το χώρο που ζει, χωρίς να τον κατονομάζει. Η ποίησή του είναι απρόσωπη, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, τη «σκουριά», το «δηλητηριώδη καπνό», τα «μεταλλεία» που αποτελούν σαφείς ενδείξεις του συγκεκριμένου χώρου για τον οποίο γράφει ο νεαρός ποιητής. Μόνο όποιος γνωρίζει καλά τα μέρη

του Λαυρίου, τη θάλασσα, το «μόλο», το δάσος και το εκκλησιάκι, το κοιμητήρι, τον παραθαλάσσιο δρόμο και την παραλία του Λαυρίου, διαβάζοντας τα ποιήματα αυτής της συγκεκριμένης λογοτεχνικής περιόδου του Τέλλου Άγρα, μπορεί να «περπατήσει» σ' αυτά παρέα με τον ποιητή. Κι οι παλιότεροι, όσοι επιζούν ακόμα, θα θυμούνται νοσταλγικά κι εκείνοι, σαν τον Άγρα, τη δύσκολη αλλά όμορφη ζωή στο Λαύριο και θα ξαναζωντανεύουν τις αλησμόνητες εικόνες που έβλεπαν πίσω από το τζάμι του τρένου της γραμμής Αθήνα - Λαύριο, που τώρα βέβαια δεν είναι λειτουργική. Κι οπωσδήποτε θα νιώθουν τη νοσταλγία του «Χαμένου Παράδεισου» των παιδικών χρόνων, που τόσο τραγούδησε ο Τ. Άγρας στα ποιήματα της πρώιμης και ώριμης λογοτεχνικής του δημιουργίας.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΙΤΣΙΟΥ - ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Τέλλος Άγρας πρωτοεμφανίστηκε στη «Διάπλασι των Παίδων» το 1911 με το ποίημα «Ο Βράχος» που δημοσιεύθηκε στη Σελίδα Συνεργασίας των Συνδρομητών. Το 1916 έγινε συνεργάτης του Περιοδικού, στο οποίο δημοσίευε τα λογοτεχνικά του έργα - ποιήματα κυρίως και ελάχιστα πεζά - μέχρι το 1942, οπότε δημοσιεύεται το τελευταίο του ποίημα στη «Δ.τ.Π.» (τόμ. 49, τεύχ. 18 - 19, 4 και 11 Απριλίου) με τίτλο: «Δρομί - δρομάκι».
2. *Κώστα Στεργιόπουλου*, Ο Τέλλος Άγρας και το πνεύμα της παρακμής, Αθήνα 1967, σ. 29.
3. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 18, τεύχ. 7, 15 Ιανουαρίου 1911, σ. 59.
4. *Κωστή Μπασιτιά*, Με τον κ. Τέλλον Άγραν, «Εβδομάς», Έτος Δ', τεύχ. 205, 5 Σεπτεμβρίου 1931, σ. 1752.
5. Παιδικό περιοδικό που εκδιδόταν στην Αθήνα από 1 Οκτωβρίου 1911 μέχρι 20 Δεκεμβρίου 1913. Βλ. περισσότερα *Μάρθας Καρπόζηλου*, Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1830 - 1914), Καταγραφή, Αθήνα 1987, σσ. 174 - 181.
6. *Κώστα Στεργιόπουλου*, ό.π., σ. 75.
7. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 18, τεύχ. 27, 4 Ιουνίου 1911, σ. 218 (Τίτλος ποιήματος: Εσπερινός).
8. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 20, τεύχ. 8, 19 Ιανουαρίου 1913, σ. 66 (Τίτλος ποιήματος: Εσπερινός).
9. «Παιδικός Αστήρ», τόμ. 1, τεύχ. 24, 15 Σεπτεμβρίου 1912, σ. 190.
10. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 19, τεύχ. 31, 17 Νοεμβρίου 1912, σ. 442.
11. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 20, τεύχ. 4, 22 Δεκεμβρίου 1912, σ. 34.
12. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 28, τεύχ. 44, 2 Οκτωβρίου 1911, σσ. 347 - 348.
13. *Μήτσου Αυγίζου*, Ο χαρακτήρας της ποίησης του Τέλλου Άγρα, «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», 1945 - 1946, σ. 33.
14. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 22, τεύχ. 33, 18 Ιουλίου 1915, σ. 266 (τίτλος ποιήματος: Μαργαριτάρι).
15. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 23, τεύχ. 11, 13 Φεβρουαρίου 1916, σ. 90 (τίτλος ποιήματος: Άστρα και Πυγολαμπίς, από τη Συλλογή: «Ανοιξιάτικα τραγούδια»).
16. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 23, τεύχ. 11, 13 Φεβρουαρίου 1916, σ. 90.
17. *Κωστή Μπασιτιά*, ό.π., σ. 1752
18. *Κωστή Μπασιτιά*, ό.π., σ. 1752

19. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 28, τεύχ. 44, 2 Οκτωβρίου 1921, σ. 347 - 348 (Τίτλος πεζού: Περίπατοι).
20. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 21, τεύχ. 18, 30 Μαρτίου 1913, σ. 146.
21. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 21, τεύχ. 25, 18 Μαΐου 1913, σ. 202 (Τίτλος ποιήματος: Μεσουράνημα).
22. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 22, τεύχ. 37, 15 Αυγούστου 1915, σ. 299.
23. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 22, τεύχ. 39, 29 Αυγούστου 1915, σ. 315.
24. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 23, τεύχ. 8, 23 Ιανουαρίου 1916, σ. 67, όπου ο Ξενόπουλος παρατηρεί: «Ο Τέλλος Άγρας είναι ασυγκρίτως καλύτερος όταν στιχουργεί. Η πεζογραφία του υστερεί, δεν είναι δηλαδή ανταξία του τεχνίτου των «Χρυσανθέμων». Φράσεις συνήθως μεγάλοι, πολύπλοκοι, ατέλειωτοι, κουραστικά και εν γένει τάσις προς πολυλογία. Όλα αυτά τα ήθελα απλούστερα και συντομότερα. Αλλά πάντοτε, βέβαια, σχετικώς με τα ποιήματα. Αν ο Τέλλος Άγρας έγραφε μόνον πεζά, θα ήτο επίσης αξιοπαρατήρητος, όπως είναι και ως ποιητής.
25. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 28, 9 Ιουνίου 1912, σ. 246.
26. *Χάρη Σακελλαρίου*, Ο Τέλλος Άγρας και η Παιδική Λογοτεχνία - και μια αντιδικία με τον Ξενόπουλο, Αθήνα 1986, σσ. 33 - 34.
27. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 18, τεύχ. 13, 26 Φεβρουαρίου 1911, σ. 106.
28. *Χάρη Σακελλαρίου*, ό.π., σσ. 17 - 18.
29. «Παιδικός Αστήρ», τόμ. 2ος, τεύχ. 47, 10 Ιουνίου 1913, σσ. 154 - 155.
30. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 1, 3 Δεκεμβρίου 1911, σ. 6.
31. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 23, 5 Μαΐου 1912, σ. 202.
32. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 46, 13 Οκτωβρίου 1912, σ. 402.
33. «Παιδικός Αστήρ», τόμ. 2, τεύχ. 35, 10 Φεβρουαρίου 1913, σ. 46.
34. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 20, τεύχ. 28, 8 Ιουνίου 1913, σ. 226.
35. «Παιδικός Αστήρ», τόμ. 2, τεύχ. 47, 10 Ιουνίου 1913, σσ. 154 - 155 (Τίτλος πεζού: «Δίπλα με το κύμα...»)
36. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19ος, τεύχ. 23, 5 Μαΐου 1912, σ. 202 (Τίτλος ποιήματος: «Το πυροφάνι»).
37. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 21, τεύχ. 34, 20 Ιουλίου 1914, σ. 274 (Τίτλος ποιήματος: «Βράδυ»).
38. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 31, 30 Ιουνίου 1912, σ. 272 (Τίτλος ποιήματος: «Μεσημέρι»).
39. Βλ. παραπάνω, το ποίημα «Εσπερινός».
40. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 13, 25 Φεβρουαρίου 1912, σ. 114 (Τίτλος πεζού: «Ανοιξιάτικη Νοσταλγία»).
41. «Παιδικός Αστήρ», τόμος 2, τεύχ. 47, 10 Ιουνίου 1913, σ. 154 - 155 (Τίτλος Πεζού: «Δίπλα με το κύμα...»).
42. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 21, τεύχ. 32, 12 Ιουλίου 1914, σ. 258.
43. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 47, 20 Οκτωβρίου 1912, σ. 410 (Τίτλος πεζού: Επιστρατεία).
44. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 19, τεύχ. 49, 3 Νοεμβρίου 1912, σ. 426.
45. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 20, τεύχ. 36, 3 Αυγούστου 1913, σ. 290.
46. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 20, τεύχ. 36, 10 Αυγούστου 1913, σ. 298.
47. Η «Διάπλασις των Παιδων», τόμ. 28, τεύχ. 36, 7 Αυγούστου 1921, σ. 283 (Τίτ-

- λος πεζού: «Μια μέρα στο σχολείο»).
48. Η «Διάπλασις των Παίδων», ό.π., σ. 283
49. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 19, τεύχ. 9, 28 Ιανουαρίου 1912, σ. 78 (Τίτλος πεζού: «Παλιά Βιβλία»).
50. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 28, τεύχ. 41, 11 Σεπτεμβρίου 1921, σ. 323 (Τίτλος πεζού: «Σκίτσα»).
51. «Παιδικός Αστήρ», τόμ. 1, τεύχ. 16, 15 Μαΐου 1912.
52. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 22, τεύχ. 35, 1 Αυγούστου 1915, σ. 282 (Τίτλος ποιήματος: «Το πρώτο μου γράμμα»).
53. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 19, τεύχ. 13, 25 Φεβρουαρίου 1912, σ. 114.
54. Το ποιητικό έργο της ωριμότητας του Τέλλου Άγρα αποτελούν οι συλλογές: «Τα βουκολικά και τα εγκώμια», οι «Καθημερινές» και τα «Τριαντάφυλλα μιάνης ημέρας». Βλ. περισσότερα Κώστα Στεργιόπουλου, ό.π.
55. Η «Διάπλασις των Παίδων», τόμ. 22, τεύχ. 7, 17 Ιανουαρίου 1915, σ. 59. Θα επιστήσω την προσοχήν των φιλολογούντων εις τα σημερινά «Χρυσάνθεμα» του Τέλλου Άγρα. Μερικά από αυτά τα τετράστιχα δεν είναι αληθινά κομψοτεχνήματα; Δεν θα τα εξήλεε και ο καλύτερος ποιητής; Και όμως ο Τέλλος Άγρας είναι παιδί δεκαπέντε ετών! Φαντασθήτε λοιπόν τι θα γράψη, όταν μεγαλώση ακόμη!... Αν η εξέλιξις του Τέλλου Άγρα προχωρήση κανονική, ύστερ' από λίγα χρόνια θα έχωμεν ένα μέγαν ποιητήν. Προς το παρόν αποτελεί φαινόμενον. Είναι L' enfant sublime, όπως ονόμασε ο Σατοβριάνδος τον Βίκτωρα Ουγκό».

*Summary***THEMES AND IMAGES FROM LAVRION IN THE EARLY
LITERARY WORK
(POETRY AND PROSE) OF TELLOS AGRAS**

«Tellos Agras» - pen name of Evangelos Ioannou - spent his early years in Lavrion (1906 - 12). The town's natural and social environment inspired the subjects of his first poems in which he presents idealized images of the harbour and the sea, Lavrion and its people, as seen through a child's eyes.

In many of these works the young Tellos Agras refers to personal experiences. With few exceptions, most of his poems were published in the children's periodical «I Diaplasis ton Paidon» (The Moulding of Children), to which the poet was a subscriber under the pseudonym «Tellos Agras» which the periodical gave him in 1911.

DIMITRA KITSIOU - ANTONIOU